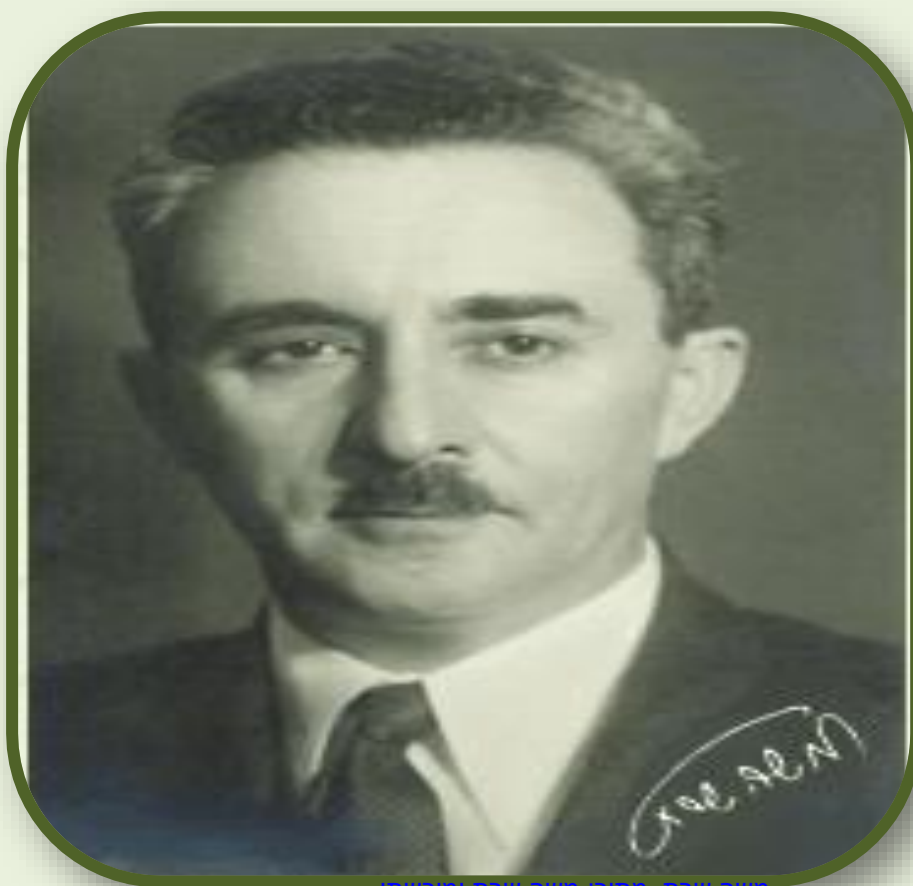

**בעקבות משה שרת – ההתיישבות העברית באזורי הספר
תחנות בראי פעילותו של משה שרת למען התיישבות עברית ולמען הגנה
על הארץ באזור העמקים**

[משה שרת, מתוך: משה שרת ומורשתו](#)

מחוז חיפה

כתבה: לירון לייב

עריכה ועיבוד: זיוה בן ברוך, חדווה בן סיני ורונית בין

עריכה לשונית: אפרת חבה

"את גבולות הארץ לא קבעו תביעותינו ההיסטוריות, אלא הנקודות שהיו לנו. תפקידנו עכשיו הוא – לחטוף וליישב"

(משה שרת, ישיבת מפ"א ב- 7.6.1937, מתוך אתר העמותה למורשת משה שרת)

רעיון מרכזי

משה שרת (1894-1965) היה ראש הממשלה השני של מדינת ישראל, שר החוץ הראשון, ואחד המנהיגים הבולטים במדינה שבדרך. אומנם נודע משה שרת בעיקר כמייסד מדיניות החוץ הישראלית, ואומנם חייו ופועלו התמקדו במרכז הארץ, אך היה לו קשר מיוחד עם ההתיישבות והייתה לו השפעה על המתרחש באזורי הספר של הארץ. שרת היה שותף בהקמת הבריגדה היהודית ובגיוס נוטרים למשטרה הבריטית. מאות מבני ההתיישבות גויסו לשני מפעלים אלו ועברו אימונים צבאיים שלמעשה הכשירו אותם לקראת תפקידי מפתח בצבא העברי העתיד לקום. בתחום המדיני, הוביל שרת את ההקמה של יישובי חומה ומגדל – אשר אפשרו לקבוע הלכה למעשה את גבולות המדינה היהודית ולכלול בה אזורי ספר. שרת היה מעורב בקביעת הגבולות המדיניים בין ישראל לשכנותיה לאחר מלחמת העצמאות על בסיס הגבולות המנדטוריים. עמדותיו של שרת עיצבו את המדיניות ביחס לערביי הארץ שברחו מבתיים במלחמה וביחס להגנה על הגבולות מהסתננויות פדאיון ומפעולות תגמול. ביום השדה, נעבור בין תחנות המייצגות את פועלו של שרת ונראה את השפעת פועלו על נופי הארץ ועל חיינו בה עד היום. נצפה אל יישובי העמק, אשר רבים מבניהם התנדבו לבריגדות היהודיות; נבקר בקיבוץ שהוקם כיישוב חומה ומגדל; נראה את גבולות הארץ, ששרת עסק בהתווייתם ובשמירה על הביטחון לאורכם; ונתוודע לנאומים שנאם לאורך שנות הקמתה של המדינה ולמילים בעברית שהמציא.

פרטי מסלול

- **חבל ארץ**: עמק חרוד והגלבוע
- **אורך המסלול**:
- **נקודת התחלה**: תל יזרעאל
- **נקודת סיום**: חניון האירוסים בהר גלבוע
- **עונה מומלצת**: אביב ותחילת קיץ
- **מגבלות ונגישות**: נגישות מלאה למעט מסלול הליכה בתל יזרעאל לעין יזרעאל
- **דרגת קושי**: קל
- **אתרים בתשלום**: **אתר נהריים בגשר הישנה** לתיאום ביקור: 04-6752685

תיאור המסלול

נתחיל את היום בתל יזרעאל, בחניון אנדרטת קרב יזרעאל. נלך **לנקודת תצפית (1)** שממנה נראה את שדות העמק ואת יישוביו. נמשיך בהליכה בשביל המסומן בכחול עד עין יזרעאל – מעיין העתק למרגלות הגלבוע שבתחילת ההתיישבות בעמק נשאבו מימיו לצורך השקיית שדות. אורך המסלול כ-1.2 ק"מ) מחניון עין יזרעאל ניסע אל **ניר דוד (2)**, לאתר חומה ומגדל הראשון (תל עמל). שם נתוודע למבצע להקמת יישובי חומה ומגדל בשנות השלושים של המאה ה-20. לאחר מכן ניסע למרומי הגלבוע, לתצפית בהר ברקן **(3)**. מנקודת תצפית זו נראה את גבולות מדינת ישראל לצד ירדן וסוריה וביחס לרשות הפלסטינית. נעסוק בסיפור התוויית הגבולות והשמירה על הביטחון באזור. מנקודת התצפית נלך רגלית בשבילים המסומנים באדום ובירוק עד חניון האירוסים, נכיר את צמחיית הגלבוע, את סיפור אירוס הגלבוע ואת סיפור הצלתו מהיעלמות מהטבע. **אורך המסלול כ-1.3 ק"מ** מהגלבוע ניסע לאתר גשר הישנה שעל גדת הירדן **(4)**, נשמע את סיפורה של גשר ואת סיפור הקרבות בעמק הירדן במלחמת העצמאות.

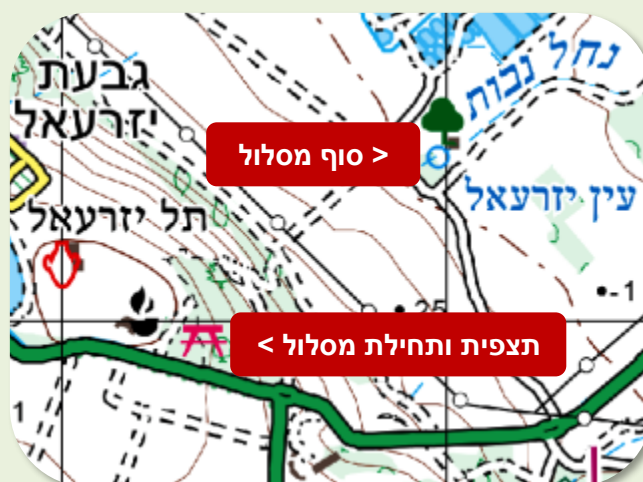
מפת המסלול

תיאור האתרים שבמסלול

תצפית תל יזרעאל (1)

יזרעאל ידועה כאחת מערי הבירה של ממלכת ישראל התנ"כית, שהשתרעה בנחלות השבטים הצפוניות – מבנימין ועד הגליל. השם יזרעאל קושר בין התנ"ך לבין השיבה לארץ וההתיישבות המחודשת בה. במקום זה, הוקמו ראשוני היישובים החקלאיים העבריים. בעת המרד הערבי הגדול, בשנים 1936-1939, שימש משה שרת איש המחלקה המדינית של הסוכנות. בתקופה זו נוצר לראשונה קשר בינו ובין ההתיישבות העובדת בזכות פעילותו להקמת יחידות הנוטרים.

קטע מפה מתוך: אתר המפות הממשלתי www.govmap.org.il

ניר דוד – אתר חומה ומגדל תל עמל (2)

תל עמל הוקם בדצמבר 1936, במבצע ראשון מבין מבצעים ליליים להקמת בזק של נקודות יישוב עבריות באזורי ספר אשר היו מועדים להתקפות מצד התושבים הערבים. למחלקה המדינית של הסוכנות, בראשות משה שרת, היה תפקיד חשוב בהקמת היישובים. מחלקה זו תיאמה את הנעשה באזורים אלו עם השלטון הבריטי וקיבלה את הסכמתו החלקית לפעילות. להרחבה נוספת: [יישובי חומה ומגדל מתוך הארכיון הציוני](#).

צפייה מהגלבוע אל גבולות הארץ (3)

מנקודה זו בגלבוע אפשר לצפות אל משולש הגבולות ירדן-ישראל-סוריה שבירמון ואל גדר ההפרדה בין ישראל לרשות הפלסטינית בשומרון. התוויית גבולות מדינת ישראל החלה עוד טרם הקמתה. הגבולות בין ארץ ישראל למצרים, לסוריה וללבנון נקבעו בהסכמים בין המעצמות באזור. חלוקה הפנימית של ארץ ישראל לשני העמים נידונה בוועדות מטעם המנדט הבריטי ובא"ס בשנות השלושים והארבעים של המאה ה-20. חברי הוועדות שמעו עדויות מנציגי מנהיגי היישוב, בהם משה שרת, אשר העלו את דרישות העם היהודי ואת צרכיו. לאחר מלחמת העצמאות, עסקה הנהגת המדינה, בהובלת הדרג הצבאי ומשרד החוץ בראשות משה שרת, בהסכמים לשביתת נשק ובהתוויית הגבולות של המדינה החדשה. כן עסקו בשמירה על הביטחון לאורך הגבולות ובהתמודדות עם חדירות מכיוונם ועם פיגועים. (להרחבה נוספת: גבולות הארץ, מאמר מאת גדעון ביגר בהוצאת אוניברסיטת תל אביב).

קטע מפה מתוך: אתר המפות הממשלתי www.govmap.org.il

גשר הישנה (4)

במלחמת העצמאות, התחוללו קרבות רבים באזור עמק בית שאן והירדן, אחד מהם היה הקרב על גשר ועל בית שאן. מאות אלפי תושבים ערבים נמלטו במהלך הקרבות. באזור הצפון ברחו ערבים מהערבים צפת, טבריה וחיפה וממאות כפרים. בין הנמלטים היו גם ערביי ביסאן (בית שאן). משה שרת, שר החוץ של המדינה בהקמתה, נדרש לנושא בריחת הערבים עוד בזמן מלחמת העצמאות. ב-15 ביוני 1948, תיאר במכתב את בריחתם כאירוע הבולט ביותר בהיסטוריה של ארץ ישראל בעת החדשה. להרחבה נוספת: [אתר "נהריים" בגשר הישנה](#), [סיפור גשר וקרבות מלחמת העצמאות מתוך אתר מורשת הגליל](#).

טבלת פעילות – מהלך יום השדה

מקום הפעילות	נושא הפעילות	תיאור הפעילות	דגש מיוחד	זמן	ציוד מיוחד
תל יזרעאל	פתיחה, הדרכה מס' 1: תצפית לעמק ולמידה על תחנות בחייו של משה שרת: התיישבות היהודית וגיוס צעירי ההתיישבות לשמש נוטרים במשטרה הבריטית להגנה על היישובים.	פעילות תחרותית בין קבוצות: להתאים תמונה לאירוע	יש לחלק לשתיים כל קבוצת הדרכה	20 דק'	20 כרטיסיות לכל קבוצה נספח 1
הליכה מתל יזרעאל עד עין יזרעאל	הליכה עד עין יזרעאל + משחק זכרון	הליכה במעין: מילים בעברית שהמציא משה שרת		30 דק'	משחק זיכרון מילים נספח 2
נסיעה מעין יזרעאל לגיר דוד				20 דק'	
גיר דוד	הדרכה מס' 2: חומה ומגדל. משה שרת פעל בתכנון המדיני להקמת היישובים בשנים 1940-1936.	תחרות בין הקבוצות: להקים מגדל אנושי וסביבו חומה.	הוראות בטיחות	45 דק'	תמונות מיישובי חומה ומגדל שטר של 20 ש, שבו מוטבעת דמותו של משה שרת (על הגב תמונת חומה ומגדל) (נספח 3)
גיר דוד	תנועת המרי העברי	לאחר סיפור הקמת המחנה, לפתח דיון בקבוצה: האם היה נכון לצאת למאבק בבריטים? אילו ערכים שאפשר לאמץ טמונים בהחלטה זו של שלוש המחנות?			
נסיעה מגיר דוד להר ברקן				30 דק'	
3. נקודת תצפית בהר ברקן	הדרכה מס' 3: גבולות הארץ, צפייה אל גבול ירדן ואל גדר ההפרדה	בין גבולות – כל קבוצה תכין תעודת זהות לאחד מגבולות הארץ.		30 דק'	נספח 4
הליכה מנקודת התצפית בהר ברקן		הליכה		20 דק'	

					לחניון האירוסים
	25דק'				נסיעה מהגלבוע לגשר הישנה
נספח 5	30דק'	שאלה למעגל: האם אני יכול לפרוץ את הגבולות של עצמי כמו שמדינת ישראל פרצה את גבולותיה	פעילות על השיר "גשר אלנבי" מעגל שלח בנושא פריצת גבולות (בהשראת פועלו של משה שרת)	הדרכה מס' 4: סיפור הלחימה הישנה במלחמת העצמאות	אתר גשר הישנה

כרטיסיות הדרכה ונספחים

כרטיסיית הדרכה מס' 1 – תל יזרעאל

יזרעאל ידועה כאחת מערי הבירה של ממלכת ישראל התנ"כית, שהשתרעה בנחלות השבטים הצפוניות – מבנימין ועד הגליל. יותר מכול, יזרעאל מזוהה כעיר שלטונו של המלך אחאב, שבתקופתו פעל אליהו הנביא (סיפורי כרם נבות, איזבל הצידונית, אליהו בכרמל, רצח יהוא), והיא מהאתרים שמסמלים את הקשר העתיק של העם היהודי לארץ ישראל. השם יזרעאל קושר בין התנ"ך לבין השיבה לארץ וההתיישבות המחודשת בה. במקום זה, הוקמו ראשוני היישובים החקלאיים העבריים: מרחביה – היישוב הראשון בעמק שהוקם כקואופרציה (חצר חקלאית) ולצידה מושבה; עין חרוד – הקיבוץ הראשון של התנועה הקיבוצית; נהלל – מושב העובדים הראשון; ועפולה – מהערים העבריות הראשונות שנועדה לשלב בין עירוניות וחקלאות ולשמש מרכז כלכלי להתיישבות החקלאית בעמק.

הקשר של משה שרת, כאיש המחלקה המדינית של הסוכנות, עם ההתיישבות העובדת החל בשנות המרד הערבי – 1936-1939. משה שרת היה מעורב בהקמת יחידות הנוטרים במשטרה הבריטית. צעירים מהיישובים העבריים התנדבו ליחידות אלו כדי להגן על היישובים ועל שטחי החקלאות. הבריטים סיפקו ליחידות הנוטרים נשק ואימונים. ב-1944, היה שרת מיוזמי הקמת הבריגדה היהודית בצבא הבריטי. רבים מצעירי היישוב העברי, חלקם מיחידות הנוטרים, התנדבו לצבא הבריטי כדי לעזור לו במלחמתו בגרמניה הנאצית. האינטרס הישראלי בגיוס זה, מלבד סיוע למאבק בנאצים, היה הכשרת הצעירים באימוני צבא, בשימוש בנשק, בסיור ובהכרת השטח. יוצאי הבריגדה הבריטית היו בסיס חשוב להקמת הצבא העברי.

נספח 1: התאמת תמונה לאירוע

תמונה 1

מתוך: [הארכיון הציוני](#)

תמונה 2

מתוך: [אתר ישראל היום](#)

תמונה 3

מתוך: [ויקיפדיה](#)

תמונה 4

מתוך: [ויקיפדיה](#). לשכת העתונות הממשלתית. צילם: זולטן קלוגר

התיישבות עברית באזורי הספר - בעקבות משה שרת

תמונה 5

מתוך: [הארכיון הציוני](#)

תמונה

מתוך: [אתר משה שרת ומורשתו](#)

השבת השחורה	חומה ומגדל	הבריגדה היהודית
ה' באייר תש"ח – הכרזת המדינה	כ"ט בנובמבר – הצבעת עצרת האו"ם	ועדת אונסק"ו

האירועים בהתאמה למספר התמונה

1. השבת השחורה
2. כ"ט בנובמבר
3. הכרזת המדינה
4. חומה ומגדל
5. הבריגדה היהודית
6. ועדת אונסק"ו

כרטיסיית הדרכה מס' 2 – ניר דוד

תל עמל הוקם בדצמבר 1936, במבצע ראשון מבין מבצעים ליליים להקמת בזק של נקודות יישוב עבריות באזורי ספר שהיו מועדים להתקפות מצד התושבים הערבים במרד הערבי. הקמת היישובים תוכננה כתגובה לפרעות המרד הערבי, שהחלו באותה שנה, ונועדה לקבוע עובדות בשטח ולהרחיב את גבולות ההתיישבות העברית ואת שטח מדינת ישראל העתידית. את המבצע יזם ארגון ההגנה, על פי רעיון ותכנון של שלמה גור (גרזובסקי). המוסדות המרכזיים של היישוב העברי – הסוכנות היהודית, קרן היסוד, קק"ל וההסתדרות – אימצו רעיון זה. המחלקה המדינית של הסוכנות, בראשות משה שרת, מילאה תפקיד חשוב ביישום הרעיון בכך שתיאמה את הפעילות עם השלטון הבריטי וקיבלה את הסכמתו החלקית לפעילות (המנדט אסר רשמית על הקמת יישובים, ועם זאת הקמת רוב היישובים התבצעה בתיאום עימו). כוחות נוטרים ואנשי הגנה אבטחו את העלייה על הקרקע.

היישובים הוקמו במהירות (לרוב במהלך יום אחד), חומרי הגלם הוכנו מראש. בליל ההקמה הוקם מגדל וסביבו גדר כבסיס ליישוב עתידי – ומכאן מקור השם יישובי חומה ומגדל. היישובים הוקמו כמעט ללא הפרעות מצד הערבים. רוב היישובים הוקמו באזורי ספר כדי להשתלט על כמה שיותר שטחים. אזורים שהיו מנותקים זה מזה חוברו, והושגו מטרות מדיניות וביטחוניות שתרמו לאחר מכן לקביעת גבולות מדינת ישראל בתוכנית החלוקה.

תל עמל הוקמה על שטחים שעובד קיבוץ בית אלפא, באזור שסבל מהתקפות תדירות מצד ערביי ביסאן (בית שאן), שכללו השחתת שדות ותבואה.

נספח 2: משחק זיכרון – מילים והגדרות (מילים בעברית שהמציא משה שרת)

חוברת מידע, עיתון	ידיעון	ריגול	ביון
גורם שמיימי המקיף גוף אחר, גוף הנשלח לחלל כדי לשדר נתונים	לוויין	מטרה שיש להתאמץ כדי להשיגה	אתגר
דאגה לפיצוץ עבור נזק עתידי אפשרי	ביטוח	סימן, אות, כתב בעלי מסר או מידע מסווה	צופן
סקטור, קבוצה של בני אדם בעלי מאפיינים דומים	מגזר	אזור מוגדר ומתוחם לשימור	שמורה

כרטיסיית הדרכה מס' 3 – צפייה אל הגבולות מהר ברקן

התנויית גבולות מדינת ישראל החלה עוד טרם הקמתה. הגבולות בין ארץ ישראל למצרים, לסוריה וללבנון נקבעו בהסכמים בין המעצמות באזור. הגבול המצרי נקבע בין בריטניה לאימפריה העות'מנית עוד ב-1906. הגבולות בין ישראל ללבנון ולסוריה נידונו בהסכמי סייקס פיקו לחלוקת המזרח התיכון בין בריטניה וצרפת. בעת דיונים אלו, ניסו גורמים יהודים – דוגמת חיים ויצמן ופנחס רוטנברג – להשפיע על קביעת הגבול ולדאוג לאינטרסים היהודיים, בנוסף להשקעה ברכישת אדמות והתיישבות באזורי הגבול כדי להצדיק תביעות אלו. לבסוף, נקבעו הגבולות בהסכמי פולה-ניוקומב ב-1924. אזור אצבע הגליל – ובו היישובים תל חי, מטולה וכפר גלעדי – הוא דוגמה להצלחת היהודים לשמור שטח מיושב בתוך גבולות הארץ העתידיים. לעומת זאת, הוצא הגולן משטחי המנדט למרות תביעותיהם של היהודים.

ועדות לחלוקת ארץ ישראל

ב-1936, עם פרוץ מאורעות המרד הערבי, התכנסה ועדה מטעם המנדט הבריטי, בראשות ויליאם פיל, לדון לראשונה בעזיבת הבריטים את הארץ ובחלוקת הארץ למדינה יהודית ומדינה ערבית. בפני הוועדה הובאו עדויות משני הצדדים. את ההנהגה היהודית ייצגו, בין השאר, דוד בן גוריון, חיים ויצמן, זאב ז'בוטינסקי ומשה שרת. מסקנות הוועדה נמסרו ב-1937. המסקנות המליצו על חלוקת ארץ ישראל המערבית לשתי מדינות. המדינה היהודית תהיה בצפון הארץ, על כ-15 אחוזים משטח הארץ (הגליל, אזור הכנרת, העמקים ומישור החוף הצפוני); המדינה הערבית תכלול את רוב שטח הארץ (אזורי יהודה, שומרון, מישור החוף הדרומי, הנגב והערבה). כן נקבע כי האזור שבין יפו לירושלים יישאר בשליטה בריטית. הנהגת היישוב היהודי הסכימה רשמית לחלוקה, לפחות כפתרון ביניים שיאפשר קליטה של יהודים ממרכז אירופה, שם עמדה לפרוץ מלחמת העולם. לצד הסכמה זו, נשא חיים ויצמן נאום המבקר את החלטת הוועדה והטוען כי השטח הקטן שקיבלה מדינת היהודים אינו מספיק לצורכי היהודים וכי למעשה ההצעה מפרה את הצהרת בלפור. הערבים דחו את המלצות ועדת פיל, ולראשונה התקבלה עמדה כלל ערבית המתנגדת לציונות, להצהרת בלפור

ולמדינה יהודית בארץ ישראל. הקונגרס הערבי הביע תמיכתו במרד ערביי הארץ, קרא להפסיק את העלייה לארץ ישראל ומחה נגד שלטון המנדט הבריטי. ביום פרסום המלצות הוועדה, כתב משה שרת ביומנו על הצורך בתנופת התיישבות יהודית משום האפשרות של חלוקה: "את גבולות הארץ לא קבעו תביעותינו ההיסטוריות, אלא הנקודות שהיו לנו. תפקידנו עכשיו הוא – לחטוף וליישב."

מאורעות המרד הערבי, המשך מבצעי חומה ומגדל ובעיקר ההתדרדרות באירופה ופריצת מלחמת העולם קברו את החלטות ועדת פיל. עד שנת 1947, נעשו עוד כמה ניסיונות לכינוס ועדות מטעם המנדט לדיון בפתרון לסכסוך בארץ ישראל. ב-1946, הופיע משה שרת בפני הוועדה האנגלו-אמריקאית לארץ ישראל, שדנה בפתרון לאחר סיום מלחמת העולם השנייה. ועדה זו לא קבעה חלוקה פיזית של הארץ לשתי מדינות, אך הסדירה רישיונות עלייה לעקורים באירופה. כשנה לאחר מכן, ב-1947, התכנסה ועדה נוספת, הפעם מטעם האומות המאוחדות, לדון בחלוקת הארץ. הוועדה הכינה מסקנותיה לקראת עצרת האו"ם שהתכנסה ב-29 בנובמבר. חברי הוועדה שמעו גם הם עדויות של מנהיגי היישוב, בהם שרת, אשר דרשו להוסיף לשטח שהוקצה למדינה היהודית בוועדת פיל את הנגב – שבינתיים הוקמו בו נקודות התיישבות חדשות ושההנהגה היהודית ראתה בו מרכיב מרכזי במדינה העתידית.

מלחמת העצמאות והסכמי שביתת הנשק

ב-29 בנובמבר, קיבלה עצרת האו"ם את תוכנית החלוקה של ועדת אונסקו"פ ואישרה את הקמת המדינה היהודית. מיד לאחר מכן, הודיעו מנהיגי הערבים כי לא יקבלו את התוכנית ופתחו במלחמה באזורי החיכוך בארץ. המלחמה התדרדרה למלחמה כוללת בין אזרחי הארץ היהודים לערבים. הכוחות היהודים ניסו בתחילה להגביל את הלחימה לאזורים שהוקצו להם על פי ועדת האו"ם ולא לפלוש לשטחי המדינה הערבית העתידית. ב-14 במאי 1948, הכריז דוד בן גוריון, מטעם מועצת העם בתל אביב, על הקמת מדינת ישראל. להכרזה זו קדמו מהלכים דיפלומטיים רבים, שבהם שימש משה שרת דמות מרכזית. שרת היה דווקא מהמתנגדים להכרזה על המדינה בעיתוי זה בטענה שהדבר נוגד את העמדה האמריקאית וכי יש לחכות להסכמתם. שרת היה בדעת מיעוט, וההחלטה התקבלה ברוב קולות. למוחרת פלשו צבאות מצרים, סוריה, ירדן ועירק לארץ ישראל והלחימה נמשכה בכל החזיתות. בשלב זה, ביטלה ההנהגה הישראלית את קבלתה של תוכנית החלוקה והורתה ללחום בכל אזורי הארץ, כולל הגליל, השומרון וירושלים. בתחילת שנת 1949, כשהקרבות בשטח הוכיחו את התבססות המדינה היהודית ברוב אזורי הארץ, למעט יהודה ושומרון, החלו דיונים בין ישראל לשכנותיה על הסכמי שביתת נשק ועל קביעת גבולות לסיום הלחימה. משה שרת נבחר כשר החוץ הראשון בממשלת בן גוריון והוביל את הדיונים עם גורמים מטעם המדינות ועם גורמים מהאו"ם ומארגון הברית. בפברואר נחתם הסכם עם מצרים לפי קו הגבול הבינלאומי מרפיח לטאבה. הסכם זה הוביל למבצע עובדה, שבו חטיבות צה"ל השתלטו בפועל על אזורי הנגב עד מפרץ אילת. במרס נחתם הסכם עם לבנון, שגם הוא התבסס על הגבול הבינלאומי שנקבע בין המנדטים. באפריל נחתם הסכם עם ירדן שהתבסס על הגבול הבינלאומי בחלק הדרומי ועל קו הפסקת האש בחלק הצפוני – ביהודה, בשומרון ובירושלים. קו זה סומן כקו הירוק. ביולי נחתם ההסכם האחרון, עם סוריה. הסכם זה היה המורכב מכולם והשאיר שטחים מפורזים בתוך שטחי ישראל, מעבר לגבול הבינלאומי. הסכמי שביתת הנשק וסיום הלחימה תוך חצי שנה היו הישג אדיר של מדיניות החוץ הישראלית בראשות משה שרת.

גם בשנים שלאחר המלחמה לא שרר שקט בחלק מאזורי הספר ובגבולות הארץ. מרצועת עזה, מיהודה, משומרון ומירדן היו הסתננויות רבות של מפגעים, שכונו פדאיון. מפגעים אלו תקפו נקודות יישוב קרובות לגבול. פעולות אלו חייבו תגובה ישראלית והתמודדות עם מצב חדש של תגובה שלא כחלק ממלחמה. בקרב מנהיגי הצבא והארץ התעורר דיון בדבר התגובה הרצויה. בן גוריון ומשה דיין דגלו בתגובה קשה לשם הרתעה על כל פגיעה ביהודים בשטחי הארץ. פעולות התגובה, שכונו פעולות התגמול, הביאו להקמת יחידה 101 בפיקודו של אריאל שרון. משה שרת, בתפקידו כשר החוץ ומשנת 1954 בתפקידו כראש ממשלה, התנגד לפעולות צבאיות קשות ודגל בפעילות דיפלומטית וביצירת לחץ מדיני וכלכלי מצד המעצמות על ירדן ועל מצרים. פעולות התגמול, שנמשכו גם בשנות השישים, אכן יצרו הרתעה והביאו להתנערות של הנהגת ירדן ומצרים מפעולות אזרחיהן בגבולות, אך גם גרמו אבדות רבות בקרב חיילי צה"ל ועוררו ביקורת רבה, בישראל ומחוצה לה, על התנהלות הצבא.

נספח 3: שטר של 20 ש"ח ובו דמותו של משה שרת ודוגמה למפעל חומה ומגדל

נספח 4: הכנת תעודת זהות לאחד מגבולות הארץ

פעילות בין גבולות – כל קבוצה תכין תעודת זהות לאחד מגבולות הארץ (לבנון, סוריה, ירדן, מצרים, הקו הירוק).

שם הגבול (בין אילו מדינות מפריד)

סמנו על המפה שמשמאל <

בין אילו גורמים נקבע הגבול במקור?

האם הוא גבול טבעי? מה הסיבה לקביעתו דווקא בתוואי זה?

האם כיום הוא גבול שלום או לחימה?

דוגמה לכרטיס גבול מלא

שם הגבול (בין אילו מדינות מפריד)
גבול ישראל-לבנון

סמנו על המפה שמשמאל <

בין אילו גורמים נקבע הגבול במקור?
בריטניה וצרפת, חלוקת שטחי המנדטים במזרח התיכון

האם הוא גבול טבעי? מה הסיבה לקביעתו דווקא בתוואי זה?
לא גבול טבעי. נקבע לפי האוכלוסייה ולפי שיקולים שונים של המעצמות

האם כיום הוא גבול שלום או לחימה?
אינו גבול שלום, גבול בינלאומי מוסכם, אך ארגון חזבאללה, השולט בלבנון, אינו מכיר בו.

כרטיסיית הדרכה מס' 4 – מלחמת העצמאות באזור עמק בית שאן והירדן ודיון במעגל

הקרבות בקיבוץ גשר

סיפורה של גשר הישנה מתחיל ב-1939, כאשר בני גרעינים מעליית הנוער ומתנועת הנוער העובד והלומד החליטו להתיישב במקום, על האדמות שנרכשו בתחילת המאה, לאחר שניסיונות התיישבות קודמים לא צלחו. צעירים אידיאליסטים אלו היו בעלי חזון בדבר יישוב עמק הירדן ו שמם נקשר בהיסטוריה הציונית כסמל למאבק חסר פשרות על המולדת – זאת בזכות עמידתם האיתנה בהתקפות קשות ביותר מצד צבאות ירדן ועירק כתשע שנים לאחר הקמת הקיבוץ.

נהוג לחלק את סיפורו של הקרב על קיבוץ גשר לשני חלקים: החלק הראשון עוסק בהתקפת הלגיון הערבי (הירדני) על קיבוץ גשר טרם ההכרזה על קום המדינה (27-29 באפריל 1948); החלק השני נוגע לקרב ההרואי בלגיון העירקי, שבו הניסו חלוצי גשר צבא בעל שריוניות וכ-3,000 חיילים.

קיבוץ גשר שכן בקרבה לגבול בין ישראל לירדן ולנקודה שבה הוקם גשר מעל הנהר עוד בימי הרומאים. לצד הגשר הרומי, נבנה ב-1907 גשר לרכבת העות'מנית שנסעה מחיפה דרך העמק לכיוון חיג'אז. הבריטים הקימו גשר חדש, שהיה נקודת מעבר חשובה מעבר הירדן לארץ ישראל, ובנוסף הקימו ב-1937 נקודת משטרה לשמירה על מעברי הירדן ועל צינור הנפט שעבר באזור. על קו המים, מן הצד המזרחי, נמצא מחנה של חיל הספר של עבר הירדן (שהקים המנדט הבריטי) לקראת עזיבת המנדט. =, בפברואר 1948, עבר המחנה לרשות הלגיון הירדני. ההתקפה הראשונה על הקיבוץ החלה בשמונה בערב, ב-28 באפריל 1948 (כשבועיים טרם הכרזת המדינה וטרם הצטרפות רשמית של צבאות ערב למלחמה).

כעבור כשבועיים, החלה התקפה שנייה על גשר. במוצאי ה-14 למאי 1948, השתלטה חטיבת המשלוח העירקית על תחנת הכוח בנהריים – שבזמנו הייתה מובלעת ישראלית בגדה המזרחית של הירדן. במקביל, עבר הלגיון דרומה והתכוון לכבוש את קיבוץ גשר. ניסיון למנוע את מעבר הכוחות העירקיים על ידי פתיחת סכר דגניה לא עצר את התנופה הערבית. העירקים התבצרו על גבעת הגמל, הסמוכה לקיבוץ גשר, וצרו על היישוב הישראלי הקטן במשך חמישה ימים.

תושבי גשר לא נכנעו ואף המשיכו להילחם בעוז. למרות החום הגבוה ששרר באזור ולמרות נחיתותם המספרית, הצליחו הלוחמים הישראליים מגשר להסב אבדות קשות ביותר לצבא העירקי. לאחר כחמישה ימים, אמרו העירקים נואש ונסוגו אחור. הם חצו את הירדן באזור אחר בדרכם אל השומרון. קיבוץ גשר היה לאחד מאתרי מורשת הקרב החשובים ביותר בתולדות ההגנה העברית.

בזכות הלחימה האמיצה והעקבית בגשר, הצליחו לוחמים עבריים מעטים למנוע את חדירתם של אלפי לוחמים ערבים לגליל.

שישה לוחמים מבני קיבוץ גשר נפלו בקרב ההוא והם קבורים היום בבית הקברות של הקיבוץ.

ערביי בית שאן במלחמת העצמאות

בימי המנדט הבריטי, הייתה ביסאן עיירה שמנתה 5,180 תושבים (לפי סקר הכפרים שנערך ב-1945). העיירה שימשה בירת נפת ביסאן במחוז הגליל. לצד הרוב הערבי, חיו בעיירה בין 200 ל-250 יהודים, אך הם נמלטו ממנה במאורעות המרד הערבי. על פי תוכנית החלוקה, יועדה העיר וסביבותיה להיות בשטחה של המדינה היהודית. בחודש ינואר 1948, דווח כי הוועד הערבי העליון

בראשות המופתי אמין אל-חוסייני סיכל ניסיון של מנהיגי העיר הערבים ושל תושבי האזור היהודים להגיע להסכם בלתי רשמי של הבלגה הדדית. מטה ההגנה העריך כי עמק בית שאן, שבמרכז ביסאן, יהיה אחד הנתיבים העיקריים דרכם צפוי צבא עבר הירדן לפלוש למדינה היהודית. ב-22 באפריל, המליץ יגאל אלון לכבוש את העיר ולהניס את תושביה הערביים. תושבי היישובים היהודיים באזור ויוסף ויץ הפעילו גם הם לחץ על מנהיגי היישוב וטענו כי צבא הלגיון נכנס לעיר ומחזק את ביצוריה. בעקבות הקרבות בגשר הסמוכה, שבהם השתתפו רבים מערביי ביסאן, החלה ההגנה במצור חלקי על העיר מסוף אפריל, ומשפחות אמידות החלו לעזוב את העיר לעבר הירדן. בראשית מאי, הורה הלגיון הערבי על פינוי נשים וילדים מהעיר. בליל 11 במאי, כבשה מחלקה של ההגנה את תל בית שאן. בעקבות זאת, ב-12 במאי, נכנעו ערביי העיר. במהלך המשא ומתן על תנאי הכניעה, ברחו יחידות צבא השחרור הערבי ומרבית תושבי העיר – רובם לעבר הירדן ומיעוטם לג'נין. בעיר נותרו בין 700 ל-1,500 איש. תחילה הוטל עליהם עוצר ומשטר צבאי, אך קציני ההגנה באזור, שחששו מפלישה עתידית של צבאות ערב ומקיומו של ריכוז ערבי גדול סמוך לחזית ולמעברי גשר, לחצו על פינוי הנוותרים. בסוף החודש פונו גם אחרוני התושבים, רובם נוצרים, לנצרת.

קרב בית שאן היה אחד מקרבות רבים שהתרחשו בחודשים אפריל ומאי בשנת 1948 בערים מעורבות רבות בארץ, ובריחת ערביי ביסאן הייתה חלק מפינוי ומבריחה של מאות אלפי תושבים ערבים. באזור הצפון לבדו ברחו ערבים מהערים צפת, טבריה וחיפה וממאות כפרים באזורי הלחימה.

משה שרת, שר החוץ של המדינה בהקמתה, נדרש לנושא בריחת הערבים עוד בזמן מלחמת העצמאות. ב-15 ביוני 1948, תיאר שרת במכתב את בריחתם כאירוע הבולט ביותר בהיסטוריה של ארץ ישראל בעת החדשה, אפילו יותר מהקמת המדינה היהודית. לרוזן ברנדוט אמר כי אין לדון בשאלת חזרת הערבים לבתייהם כל עוד המלחמה נמשכת. בדיון בממשלה שהתקיים ב-16 ביוני 1948, אמר שרת: "אילו קם בתוכנו מישהו ואמר שצריך לקום יום אחד ולגרש את כל אלה – כי אז הייתה זו מחשבת טירוף. אך אם הדבר הזה אירע תוך זעזועי מלחמה, מלחמה שהעם הערבי הכריז עלינו, ומתוך מנוסה של הערבים עצמם – הרי זה אחד מאותם השינויים המהפכניים שאחריהם אין ההיסטוריה חוזרת לקדמותה". שרת קבע בדיון: "המדיניות שלנו שהם אינם חוזרים". (יואב גלבר, קוממיות ונכבה, עמ' 283–284).

נושא לדיון במעגל

התוודענו היום לדמותו של משה שרת. בין תרומותיו החשובות להקמת המדינה, היה עיסוקו בהתווית גבולות הארץ, בדאגה לשמירה על ביטחון לאורכם ובבחינה של צורכי הביטחון של המדינה הצעירה. שני תהליכים התרחשו עם קביעת גבולותיה של מדינת ישראל: תיחום וקביעת גבולות מצד אחד, ופריצה של הגבולות שקבע האו"ם מצד אחר. בהגדרה גיאוגרפית, גבול של אזור מגדיר את תכונות המקום. מעבר לו, מאפייני השטח אחרים והגדרתם אחרת. גבול מגדיר מדינה, עם, מסלע, מקורות מים או טמפרטורה. נדבר עכשיו על הגבולות שלנו כבני אדם. נתחיל במשחק בשם "נבר" – לעולם לא.

משחק "Never" (זמן ביצוע 10-15 דקות)

חשוב לציין כי האמירות צריכות להתייחס לדברים עקרוניים, לדברים שלעולם לא נעשה בגלל עיקרון ולא במקרה. למשל אמירה כמו "אף פעם לא עשיתי בנגי" היא לגיטימית רק אם התלמיד מתכוון לומר שהוא לעולם לא יעשה בנגי – בעיקרון או משום פחד גדול. הדוגמה "לעולם לא אוכל חזיר" תקפה רק אם זו החלטה עקרונית ערכית. אם אף פעם לא אכלתי חזיר אבל אולי יום אחד אוכל אם יזדמן לי אינה תקפה. כלומר, במשחק זה אפשר לבחון גבולות רק אם אומרים דברים שלעולם לא נעשה משום שהם חוצים גבול שאני מציב לעצמי – עקרוני, ערכי, מוסרי, דתי או אחר.

חשוב ומומלץ לאפשר לתלמידים להוסיף גבולות משלהם – להציע גבול ולהעמיד את ההצעה להצבעת הכיתה. יש לשים לב שההצעות הגיוניות ואינן חורגות מחוקי המשחק. המנחה יאמר את המשפטים שלהלן, ותלמידים שהמשפטים תקפים עבורם ירימו את היד.

לעולם לא :	אגור בקיבוץ שבו הכול משותף
אוכל חזיר	אחשוב לא להתגייס
ארכל מאחורי הגב של מישהו	אחצה כביש באור אדום
אתווכח על דת	אתחתן עם לא יהודי
אצעק על הוריי	אקח סמים קשים
אתעלל בבעל חיים	אקח סמים קלים
אעשה עגיל באוזן או באף	אעשה קעקוע
אתפוס חניה כפולה	אתנשק עם בן מיני
אחנה בחניית נכים	ארים יד על אישה
אשבור צום	אעשה חרם על מישהו
אפסיק ריצה באמצע	אכנס לים לבד בחושך
אתחיל עם מישהו שיש לו בן זוג	אוכל חפיסת שוקולד שלמה
אזוז או אדבר בשירת התקווה	אעשה משהו לא חוקי

שאלות לדיון לאחר המשחק:

- * מי הרים יד פחות מעשר פעמים? כלומר, למי יש הכי פחות גבולות? המנחה יפנה לתלמידים אלו וישאל אם תוצאה זו הפתיעה אותם.
- * מי הרים את היד פעמים רבות ביותר? כלומר, למי יש מספר רב ביותר של גבולות? המנחה יפנה לתלמיד זה וישאל אם תוצאה זו הפתיעה אותו.
- * ענו אינטואיטיבית: האם המילה "גבול" נתפסת אצלכם כחיובית או כשלילית? המנחה יבקש מבעלי עמדה מנוגדת להסביר את עמדתם.
- * האם אנחנו צריכים גבולות? לשם מה?
- * מה היתרונות בכך שיש לך הרבה גבולות? מה החיסרון בכך?
- * מה היתרון בכך שיש לך מעט גבולות? מה החיסרון בכך?

* תנו דוגמה לגבולות שליליים וחיוביים. (גבול שלילי: פחד מלחלום בגדול, חוסר אמונה ביכולות שלי שגורמת להגבלה עצמית בחלומות ובשאיפות. גבול חיובי: משמעת עצמית, שליטה ביצרים, עמידה מול התמכרויות ומול לחץ חברתי).
מעגל שיתוף: לפרוץ את הגבולות של עצמי – כל אחד חושב על גבול שלילי שהציב לעצמו ושהוא מקווה לפרוץ באחד הימים. מי שרוצה יכול לשתף ולספר על כך לאחרים.

שאלה מסכמת ליום

משה שרת פרץ גבולות – גם בקביעת גבולותיה הפיזיים של המדינה וגם במחשבות רחבות, בשיתופי פעולה עם מדינות העולם ובגישושים להסכמי שלום עם המדינות השכנות.
*האם גם אני יכול לפרוץ את הגבולות של עצמי? *איך יודעים אם גבול שהצבתי לי עוזר לי או מגביל אותי? (האם אפשר לדעת?) *האם אי פעם חציתי גבול שלא האמנתי שאחצה?

גשר אלנבי
מילים: ירון לונדון
לחן: נורית הירש

גשר לוהט בעלפון צהריים
הדרך דולגת על נחל פושר
שבין נחלת יהודה ואפרים
לגד ראובן וחצי המנשה.

בינות לעצי אקליפטוס ותומר
שיטה קוצנית ותפוז ולימון
על פני חלוקי הנהר והגומא
נוסע עבדאללה לארץ עמון.

גשר ביילי גשר גשר
בין גדותיים ירוקות
אך מה אלה היריות ומה הפשר
של כל שוחות המקלעים העמוקות?

הגשר לוהט וזבובי צהרים
את תא המטען בהמון מכסים
עבדאללה ממתין לתורו בשורה עם
כתונת אינגליזית או כתונת פסים.

החום מעייף בתנועות עצלתיים
בודק המוכס מחרטום עד גלגל
מאה נהגים מעשנים בינתיים
סיגריות פריד וסיגריות אל על.

טרנזיסטור משמיע זמרת ברקע
חיל מתנועע לקצב הג'ז
עבדאללה אפנדי הגיע ממכה
העיר הקדושה שבארץ חיג'אז.

עבדאללה יסע לארם נהריים
עבדאללה לכווית עוד ירחיק לו
לנדוד
הגשר לוהט בעלפון צהריים
באים והולכים ובאים בני הדוד

נספח 5: גשר אלנבי

השמעת השיר ומשימה בקבוצות

קראו את השיר (מושמע ברקע) וענו על השאלות:

1. איזה גבול חוצה הגשר שבשיר?
2. איזו אווירה מצטיירת באזור הגבול?
(מזג אוויר, צמחייה, תרבות, היסטוריה)
3. לדעתכם, השיר מתאר גבול שלום או לחימה?
4. איזו תקווה לגבול זה השיר מתאר?